„Szomorú, hogy Cassandrának kell lennem…”

Arnold J. Toynbee levele 1938-ból

A kapitalista világ valószínűleg legnagyobb élő történetfilozófusa, a 85 éves Arnold *J. Toynbee* és a szovjet történészek között vita zajlik. A *Lityeraturnaja Gazeta* 1974. július 21-i számában közölte Toynbee tanulmányát az emberiség végveszélyének problémájáról, V. *Afanaszjevnek*, a *Pravda* főszerkesztő-helyettesének válaszával együtt. A *Novij Mir* 1967 júliusában tette közzé Toynbee válaszát Nyikolaj *Konrad* szovjet akadémikushoz az ő *„A történelem értelmé”*-ről című tanulmányáról írt bírálatáról.

Toynbee már egész fiatalon, 1916-ban tagja volt az angol kormány diplomáciatörténeti agytrösztjének. 1925-től az úgynevezett Királyi Külügyi Intézet igazgatója volt, 1939 és 1946 között a brit külügyminisztérium történetkutató osztályának vezetőjeként értékelte a világesemények hátterét. Évtizedeken keresztül szerkesztette a Nemzetközi Események Évkönyvét. E mögött a lexikonnak ható cím mögött azonban írói szellemességgel megoldott világtörténelmi helyzetjelentések rejlenek. Például az egyik kötet az emberiség állapota az Anschluss hónapjában. Közben évek hosszú során át írta *„A történelem vizsgálata”* című 12 kötetes világtörténelmét. Ennek egy kétkötetes rövidített kiadása is megjelent. Az *Akadémiai Kiadó* sorozatában megjelent Toynbee-antológia csak 1950-ig írt műveiből mutat be szemelvényeket. Azóta legalább húsz kötete jelent meg.

Toynbeet az „angol Spengler”-nek is hívják. Ő azonban nem osztja Spengler nézeteit a történelem megváltoztathatatlanságáról. Különbözik tőle abban is, hogy míg Spengler nyolc kultúrkört tételez föl az emberiség történetében, addig Toynbee huszonkét kultúrát ismertet. Az emberiség sorsát egyáltalán nem tartja a fehér ember történetéhez kötődőnek, nagy szerepet juttat az ázsiai kultúráknak. Az öt kontinensre kiterjedő roppant világtörténelmi ismeretanyagát a tett színhelyén való huzamosabb tartózkodásával színezi és ellenőrzi. Egyik legragyogóbb könyve annak az egyéves Föld körüli útjának leírása, amikor hetvenen fölül végiglátogatta azt az ötven országot és népet, ahol élete folyamán megfordult. Járt nálunk is 1936-ban, Budapesten és Szegeden előadást tartott.

Bennünket, magyarokat leginkább két műve érdekel. 1916-ban írt első könyve terjedelmes javaslata a Habsburg-monarchia fölöszlatására és nemzeti államok létesítésére. *„Ismeretségek”* című könyve a modern angol történészek seregszemléje. Ennek egyik fejezete arról szól, hogy a magyar történelem iránt érdeklődő angol szakértők nemzedékenként ellentétes álláspontot foglalnak el, hol barátaink, hol ellenségeink. Ezt R. W. *Seton-Watson* és C. A. *Macartney* alakja példázza.

Érthető, hogy az emberiség egy ilyen nagy elméjével meg óhajtottam ismerkedni. Utolsó londoni utam alkalmával azonnal fogadott, annak ellenére, hogy éppen új lakásba költözködött. A Chatham House-ban levő teljes emeleti kutatóintézetében beszélgettünk el órák hosszat. (Szerénységére jellemző, hogy bár az egész emelet az ő intézete, csak ennyi van kiírva: *„Toynbee's room”*, Toynbee szobája.) A magyar földrajzban és történelemben aprólékos tájékozottságról tanúskodtak szavai. Annál nagyobb kár, hogy 1945 után nem kereste föl sem Magyarországot, sem a Szovjetuniót.

A régi *Hungarian Quarterly* irattárának irodalomtörténeti anyagában találtam Toynbeenak a folyóirat szerkesztőjéhez, *Balogh* Józsefhez intézett kilenc levelét. 1938. február 21. és 1940. május 14. között, tehát mindenképpen történelmi időben írodtak ezek. A *Hungarian Quarterly* 1936-ban indult angol nyelvű évnegyedes folyóirata volt a náciellenes magyar hivatalos köröknek. Jellemző, hogy a Vilmos császár út 3/a alatti szerkesztőségi címét a régi, első világháború előtti Váci körút 3-ra adta meg. Munkatársai között szerepeltek mindazok a magyar szellemi tényezők, akik náciellenes magyar kultúrpolitika lehetőségében hittek. Akkoriban nem léteztek a Magyar Tudományos Akadémia ötnyelvű tudományos folyóirataihoz, az *Actákhoz* és *Studiákhoz* hasonló orgánumok. Itt közölték a legfontosabb eredményeiket tudósaink és a népi írók is fórumot találtak itt. *Bartók, Illyés, Keresztúry, Kodály, Kós, Móricz, Ortutay, Szerb, Tamási* és még sokan mások, különösen a magyarság történelmével, keleti kapcsolataival és néprajzával foglalkozó szakemberek. Balogh, aki ugyanakkor az 1932-ben indított *Nouvelle Revue de Hongrie* című francia nyelvű havilap szerkesztője volt, gyakran járt Londonban és az angol történettudomány és diplomácia vezető alakjainak közreműködését kérte és nyerte el a magas nívójú orgánumhoz.

Az előkerült Toynbee-levelek is ekörül forognak. Részben tanulmányt kértek a *Hungarian Quarterly*-be, részben magyarországi előadásra hívták meg. Toynbee azonban a zajló események, a közeledő, majd bekövetkezett Anschluss miatt az angol kormány részére a világpolitikai változások történelmi elemzését kellett, hogy végezze. Szabadkozó leveleiben azonban így is elszólja magát egyfelől az angol külpolitika problémáiról, másfelől Magyarország súlyos helyzetének várható következményeiről.

1938. január 19-én írja a szerkesztőségnek az első levelet: *„Ki merné Európa jövőjét megjósolni ebben a percben?”* — írja. Február 21-én arra a fölkérésre válaszol, hogy írjon a lap részére egy tanulmányt. Az események sodra miatt ez teljesen reménytelennek látszik. Március 29-én már reménytelennek tartja, amire kérték, hogy a magyar külpolitika „égető kérdéseiről” tartson előadást. *„Attól félek* — írja —, *hogy a rázúduló események kiveszik Magyarország kezéből a választás lehetőségét. Remélem azonban, hogy nem.”* Június 2-án javasolja, hogy a második magyarországi, a debreceni angol tanszék debreceni megnyitására kérjék föl a yorki érseket: *„Azt hiszem, ő az az ember, aki most realizálja a helyzet kritikus voltát és Magyarország kulcspozícióját”.*

Legérdekesebbnek látszik a csehszlovák válság idején, 1938-ban írt levele. Ezt saját maga is a legfontosabbnak tarthatta, mert az egyetlen saját kezűleg írt levél a sorozaban. Benne a két világháború közötti angol és francia politikáról keserű és elítélő szavakat mond, ugyanakkor párhuzamot von a csehek 1848—49-i magatartása és annak a Habsburgok által történt honorálása, valamint a magyarságnak Hitler kezéből készülő megajándékozása között. E levél teljes szövege:

14. 10. 38 — *Ganthorpe Derrington, York*

„Kedves Balogh úr!

Nagyra értékelem az Ön megismételt meghívását, de attól félek, hogy még mindig nem érek rá; ebben a pillanatban nyomdában van 1. a Survey 1937-re két kötetben, 2. a Study of History IV—VI. kötete: összesen öt kötet, és még azzal is időt veszítettem, hogy Londonba kellett sietnem a válság idején, hogy egy egész másfajta megerőltető munkát végezzek el.

Ennek ellenére szeretnék valamit küldeni a Quarterlynek: remélem, föltéve, hogy valamikor a tél folyamán nem futok versenyt itt a nyomdászommal, újra írok Önnek és fölvetek egy témát.

Szomorú, hogy Cassandrának kell lennem — a kis szörnyetegekre nézve általában és a Szudéta-kérdést illetően különösen.

Engedje meg, hogy emlékeztessem annak az előadásomnak a témájára, amelyet alkalmam volt az Önök rendezésében tartani. Magyarország most biztos lehet afelől, hogy egyik tartománya felét visszakapja, de nem biztos, hogy saját maga nem lesz tartománya egy nagyobb birodalomnak — ahogy Anglia és Franciaország is az lehet: ugyanabban a csónakban ülünk.

Ön emlékszik arra, hogy 1848—49-ben a Habsburg-dinasztia a horvátoknak és cseheknek megadta a maguk jutalmát, ahogy a magyarokat és a németeket viszont megbüntette. Manapság talán a fordítottja történik.

Nos, ami most történt, bizonyára nem Magyarország hibája. Ha legalább a csehek belátóbbak lettek volna Magyarország iránt és megértőek Lengyelország felé egy évvel ezelőtt, akkor most csak egyetlen front miatt kellene aggódniuk. A legfőbb felelősség azonban rajtunk, Anglián és Franciaországon nyugszik, akik 1918 óta sem békét, sem háborút nem tudtunk csinálni, és épp ezért nyakunkra hoztuk 1938-at.

Külön borítékban megküldöm Önnek egy tanulmányomat, amelyet a Chatham House-ban tartottam az Ausztria Anschlussa előtti kedden: semmi sem történt azóta, ami a helyzetképet kedvezőbbé tenné, attól félek.

Szíves üdvözletek feleségemtől és tőlem,

őszinte tisztelettel:
Arnold J. Toynbee”

1939. november 23-án közli, hogy nem tudja elfogadni a meghívást egy, a közeljövőben teendő magyarországi látogatásra, de javasolni fogja, hogy más brit látogatók jöjjenek ide, mert a személyes érintkezést a háborús körülmények között hasznosabbnak tartja most, mint bármikor. 1940. május 14-én kelt az utolsó levél, ebben közli, hogy, ha Angliába jön látogatóba *„látni fogja, hogy az ország összes energiáját beveti a háborúba”*. A levélnek arra a célzására, hogy a ligitimista *Sigray* gróf látogatást fog tenni Angliában, Toynbee kitér és titkárnőjének ejti át a látogatóval való esetleges találkozást.

A későbbi magyar kapcsolatok szempontjából, a *Károlyi* Mihály mellett legillusztrisabb oxfordi magyar emigráns, *Hatvany* Lajos személye. Hatvany a nagy klasszika-filológusnak és a népszövetségi eszme egyik első hirdetőjének, Golbert *Murray* professzornak lett a háborús évek alatt nagyon jó barátja, Murray professzor Toynbee apósa volt, de Hatvany Lajosné közlése szerint, ha találkoztak is néha, családi körben Toynbee-val, nem tudtak vele összebarátkozni.

Gál István

Tartós forma, végleges él.
Nincs többé szüksége vasalóra!
KORATRON®
VOR
férfi és fiú pantallók csak a CENTRUM ÁRUHÁZAKBAN!

Irodalmi kincsesházak

AZ AGGTELEKI BARLANGMÚZEUM

A **világért** sem szeretném titkolni elfogultságomat; sokszorosan szívemhez nőtt az aggteleki csodálatos karsztvidék. Az a föld a szűkebb szülőhazám. Szinte együtt növekedtem a titokzatos barlangvilág pompázó cseppköveivel, csak éppen azok megelőztek néhány millió évvel; vénségesen vének, mégis fiatalok, most is cseperednek és újabb millió évekig folytatják növekedésüket. A Baradla rejtélyes föld alatti birodalma méltán vált világhírűvé, okkal vonzza a tudósokat, írókat és a kíváncsi turistákat. De igazában csak az elmúlt két évtizedben vált közkinccsé; a régebbi időkben négy-ötezer látogató kereste fel, most százötvenezer körül jár a látogatók száma évente.

Joggal képzelhetnénk, hogy a barlangok páratlan természeti csodái versre ihlették a költőket, elragadtatott természetfestésre az írókat. A táj szerelmeseként keresgéltem is a vidék irodalmi nevezetességeit, de nagyon szerény az eredmény; a barlangvilágról nem lehetne olyan könnyűszerrel irodalmi antológiát összeállítani, mint a pesti Nagykörútról, vagy amilyen a Hortobágyról és a Balatonról meg is jelent. Abban a barlangkörzetben, amelyet Aggtelek, Jósvafő, Szinpetri, Szin, Perkupa, Égerszög és Teresztenye ölel körül, nem született, nem élt egyetlen igazán országos jelentőségű író sem. A *„régi jó Gvadányi”* ugyan a közeli Rudabányán élt, de a barlangról említést sem tett. Író és költő látogatója sok volt a vidéknek, de ki tudja, miért, élményeik nem öltöttek szépirodalmi formát.

Mindezek után nagy várakozással kerestem fel az egy éve megnyitott *barlangkiállítást* az aggteleki ősbejárat tövében, remélve, hogy újdonságokra bukkanok. A kiállítást számos szakember igen gazdag geológiai, ásványtani, régészeti emlékekből állította össze; bemutatják a kőkorszaki ember és a barlangi medve csontmaradványait, képeken és eredeti tárgyakon látható a barlangkutatás minden jelentékeny lelete, de a szépirodalomról elfelejtkeztek. Pedig az 1930-as években a biológus *Dudich* Endre, vagy napjainkban a geológus, karsztkutató *Jakucs* László könyveikben kitértek a szépirodalmi hagyományokra is. Félreértés ne essék, a kiállítás szép; elrendezése és világítása korszerű, a látnivaló a laikus számára is tanulságos és szemet gyönyörködtető, csak éppen a magamfajta irodalmárnak támad hiányérzete. Némi vigaszt nyújt, hogy Kossuth Lajos aggteleki tanulmányának a részlete látható az egyik tárlóban és az is, hogy kiállították Vass Imre Gömör megyei főmérnök 1831-ben megjelent könyvének *(Az aggteleki barlang…)* eredeti kéziratát. Ezen a korszakos jelentőségű szakkönyvön kívül bő választékot nyújtanak a barlangokról szóló szakirodalomból és a turisztikai kiadványokból is.

A „félig kész pokol”

Azért az aggteleki barlangoknak, elsősorban a legrégebben ismert és legnagyobb Baradlának, mégis vannak irodalmi emlékei. A barlangmúzeum tőszomszédságában nyíló természetes bejárat előtt, a zordan kopár mészkőszirtbe ágyazva márvány emléktábla őrzi az emléket, hogy ott járt Petőfi Sándor, amikor Gömör vármegye táblabíróvá választotta. Rozsnyó felől érkezett és 1845. május 24-én fordult meg Aggteleken, amiről hamarosan be is számolt az *Úti jegyzetekben*: *„Aggtelekre érvén vezetőt hívattam s fáklyákkal ellátva magunkat, elindulánk a barlangba, melyet Baradlának neveznek ottan”.*

A költőt lenyűgözte a mélybeli világ káprázatos szépsége, és alkalmat talált arra, hogy e szépséges látvánnyal az esztétikai vitákra célozzon. Közben színes történetet ad elő a barlang és a cseppkövek keletkezéséről: *„Oh, ti szűkkeblű emberek, kik mindenben, örökké szabályokat kerestek és állíttok, jertek ide és boruljatok térdre a szabálytalanság e remeke előtt.*

Soká tűnődtem: mint eredhetett e barlang?

Kitaláltam.

Mikor a mennyországból kiebrudalták a pártos angyalokat, itt kezdték jövendőbeli lakásukat, a poklot, ásni; azonban itt nem boldogulván, másfelé fordultak. Képzelhetni mint fáradtak e szegény ördögök s sikertelen munkában, izzadságuk még most is csepeg e félig kész pokol oldalairól és tetejéről.”

Könnyen lehetséges, hogy Petőfi az akkori barlangi túra vezetőjétől hallotta a mesés történetet, de aligha vette komolyan. Egy költőelőd azonban, egy orosz dekabrista, Puskin kor- és harcostársa „szakszerű” magyarázatra törekedett. Az itthoni olvasók nem ismerik a szovjet irodalomtörténet által nagyra becsült Fedor Nikolájevics Glinka (nem a zeneszerző) nevét, pedig ő 1806-ban bejárta hazánkat és 1915-ben szép könyvben számolt be tapasztalatairól. Útikönyvének az aggteleki barlangra vonatkozó részét dr. *Tardy* Lajos fordította le, de olyan eldugott helyen jelent meg (Karszt- és Barlangkutatási Tájékoztató. 1960.), hogy továbbra sem vált ismertté. Ő tehát okszerűen igyekezett megmagyarázni a kiterjedt barlangrendszer keletkezését: *„Vajmi nehéz megfejteni, hogy mi hozta létre a csodás barlangot, azonban csak arra a következtetésre lehet jutni, hogy földrengés folytán keletkezett”.*

Ne csodálkozzunk nagyon Glinka feltevésén, hiszen Raisz Keresztély Gömör vármegyei mérnök 1807-ben németül kiadott barlangleírásában — benne jó térképpel! — a tűznek, a vulkanikus tevékenységnek tulajdonította az üregek eredetét. Glinka viszont költő volt és első sorától az utolsóig elragadtatott rajongással, szép stílusban írt a látványról. Íme egy mondata ízelítőül: *„A fáklyák világa éppen, hogy csak szétoszlatta a sűrű sötétséget és szemünk előtt egyszerre csak újszerű, fenséges és ugyanakkor félelmetes kép tárult fel; hatalmas tömbök függtek felettünk, szinte azzal fenyegetve, hogy nyomban reánk szakadnak”.*

Óvóhely a tatárjárás idején

Glinka látogatása előtt öt évvel, 1801. július 5-én fordult meg a barlangban Csokonai Vitéz Mihály, aki néhány nappal később Ongáról keltezett hosszú levelében irodalmi igénnyel írja le barlangjárásának élményeit. Benne is felötlik a gondolat, hogy a sziklák rászakadnak, tudja, hogy a cseppkövek a rácsepegő víz anyagából épülnek, hogy a barlangnak sok ága van, melynek *„a végét még senki össze nem járta”*. Levele kedélyes hangulatú, de mindvégig csodálkozó is; részletesen számol be minden látott csodáról. Néhány mondat a beszámolóból:

„Példának okáért először láttunk egy cifra zsidóoltárt, azután pápista kórust, melyre fel is mentünk, orgonát, barátot, királyi széket, oszlopos palotákat stb., melyek szépsége és figurája a mesterség remekeivel truccol. Találtunk a barlang fenekén sok ezer ember- és baromcsontokat, melyek a háborús időkben odafutott és rejtezett szerencsétleneknek csontjaik.”

Igen, tatár és török elől menekült a barlangba a környék népe, de óvóhelyül szolgált még a második világháborúban is. A költő által látott csontok ősiek is lehettek, mert ma már bizonyított, hogy a csiszolt kőkorszak óta ismerte és lakta az ember a Baradlát. Térjünk azonban vissza Csokonaihoz, aki arról is hírt ad, hogy a föld mélyén tölgyfa kulacsból *„asszúszőlő bort”* ittak, kiszíttak egy pipa dohányt, hogy újabb túrára induljanak; átbújtak egy szoros lyukon, mint valami kéményen, s *„midőn aláereszkedtünk, a legszebb apró szobákat találtuk, mintha kővé vált kákakunyhók, oszlopokra rakott halászkalibák lettek volna, egyik sárga, másik fehér, egyik veres, másik kék kövekből alkotva.”*

A régi látogatókat is elbűvölte a cseppkövek szikrázó színparádéja vagy éppen hószín fehérsége, pedig ők fáklyákkal világítottak; később a karbidlámpák divatoztak, ma a főágban villanyvilágítás van, a legszebb képződményeket reflektorok fénye önti el. Azért említettem a világítást, mert azok közé a szerencsés kevesek közé tartozom, akik teljes pompájukban láthatták a festők sem álmodta színgazdagságot; *Kollányi* Ágoston és csoportja 1954-ben kilométeres huzalokat fektetett le, hogy a jupiterlámpák fényözöne árassza el a legragyogóbb alakzatokat. Színes filmet forgattak, elkészült, bemutatták és páratlan élményt nyújt — bizonyos vonatkozásokban többet, mint a szokásos világítású valódi barlang.

Költői kövek

Három költőről volt szó eddig, de mindhárom prózában írta meg az élményeit, Tompa Mihály azonban több versében is. Aggtelek hajdan Gömörhöz tartozott, Tompa is gömöri volt, egy ideig a közeli Keleméren élt; ismerte a barlanggal kapcsolatos népregéket, maga is költött hozzájuk. A turisztikai irodalomban gyakran idézik *Lófő* című regéjének egyik szakaszát, lévén a Lófejforrás a Baradla egyik vízkibocsátó helye. Egy kevésbé divatos verséből, *A barlang lelke* című regéből való ez a két szakasz. A rege *Eső* és *Zavar* viszálykodását mondja el, közülük *Zavar* rabszellem, akinek könnycsepjeiből épülnek a bámulatos kőfüggönyök:

Itt oszlopok felett dús csarnok íve,
Ott a templom szobrokkal ékesítve;
S felette a soksípú orgonának,
S az oltáron angyalkák függnek, állnak.
És mindenütt száz változatban áll a
Külületnek százféle képe, tárgya:
Míg néhol egy mesés, csodás világbul
Átvett alak rémséges képe bámul.

Tompának nem voltak elődei, utódai is alig-alig. Igaz, Harsányi Kálmán a századfordulón írt egy fölöttébb hosszadalmas verset, de a természeti és természetes szépségeket misztikus ködbe burkolta. Ha a költők keveset szóltak, megpróbáltak írni a barlangkutatók, akik több tíz kilométernyi föld alatti járatot tártak fel az utóbbi húsz évben. Scheer Béla például *A föld igazgyöngye* címen a Szabadság-barlang felfedezésének 5. évfordulójáról emlékezett meg versben. Az aggteleki túravezető *Berecz* Lajos a barlangkutatás iránti odaadó szeretettel vetette papírra gondolatait *Baradla* című versében.

Puruczki Béla